

'לצאת תצא' וכיוצא בזה

א. ההבעה האנאליטית של רכיבי הפועל

הפועל המפורש מכיל, כידוע,¹ צרור של רכיבים: הפועל, הפעולה (היא הפועל' כפשוטו), והזיקה המיוחדת ('ה'נקסוס') העושה אותם למשפט. הפועל מיוצג בכינויי הנושא — אלו צורני הנטייה. הפעולה מיוצגת ביסוד המילוני שבפועל — השורש. הרשות בידי הדובר לבודד רכיב מן הרכיבים של הפועל, ולהביע אותו במלה לעצמה, מחוץ למכלול הפועל.

כיצד? הרי הפועל 'יצא' במקרא. מצורתו של הפועל ניכר שהדברים אמורים בנסתר. אלא שהרשות ניתנה להביע את הגוף במלה לעצמה — בכינוי-הנושא העצמאי: 'הוא יצא'. כגון: ...האשה וילדיה תהיה לאדניה, והוא יצא בגפו (שמ' כא: ד); וכיו"ב: (וישבת בסתר ונחבאת) ואני אצא ועמדתי... (שמ"א יט: ג). והוא הדין בפעולה. ממשמע שנאמר 'יצא' שומע אני שביציאה מדובר. אבל אפשר לבודד את הרכיב המובע בשורש יצ"א ולבנות אותו למלה לעצמה, שלא יהיה בה אלא יסוד היציאה לבדו — המקור. כגון: הנה אמרתי, אלי יצא יצוא ועמד וקרא בשם ה' אלהיו (מל"ב ה: יא). ובייחוד בהקדמת המקור: אם יצא תצא אל שרי מלך בבל, וחיתה נפשך (יר' לח: יז).

ואין מונע מלבדד את הגוף אף את הפעולה. כגון: ויאמר המלך אל העם, יצא אצא גם אני עמכם (שמ"ב יח: ב). הכול לפי מה שהדובר רואה להבליט.

הצירוף של מקור ופועל מפורש הוא מסימני ההיכר של סגנון המקרא, ונדון בספרי הדקדוק מקדמת דנה. אבל בשנים האחרונות ניתנה עליו הדעת מחדש. החומר המקראי זכה לתיאור דק יותר לאור הממצא בלשונות אחרות, והארמית בייחוד;² נחקרה התושבע"פ, והועלו המקבילות לצירוף זה בלשון חכמים;³ נודעו פרטים מאלפים על

1 ראה ג' גולדנברג, 'על תורת הפועל והפועל העברי', בתוך: מ' בר-אשר (עורך), מחקרים בלשון א, ירושלים תשמ"ה (להלן: תורת הפועל), סע' 12, עמ' 323.

2 ראה: G. Goldenberg, 'Tautological Infinitive', *Israel Oriental Studies* I (1971), pp. 36-85 (להלן: מקור טאוטולוגי).

3 ראה א' בנודי, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב תשכ"ז-תשל"א (להלן: בנודי), פרק מ, עמ' 526-506.

המקור בארמית, ועל דרכם של בעלי התרגומים בעניין שלנו⁴; וכן נעשה צעד גדול להכרת המורשת הספרותית שלנו על-פי כתב-יד המהימנים.⁵
דומה אפוא שהשעה כשרה לחזור ולדון בתופעה דיון מחודש, שספרות חז"ל תעמוד במרכזו.⁶

ב. סוגי ההטעמה

הארמית הבבלית נוחה ללמוד ממנה תחביר, לפי שניחנה בגמישות רבה בארגון אברי המשפט. גמישות זו היתה יוצאת לבטלה, אילו נהגה הארמית בסדר המלים הפקרות בעלמא. אבל אין הדבר כן. גמישות זו אפשרה לארמית לתת ביטוי לשוני-פורמאלי ליחסים ה"פנימיים" של המבוע, כפי שהם מצטיירים בלב הדובר. לשון אחר: אפשרה להתאים את הנושא התחבירי לנושא הענייני (הנדון, הנתון), ואת הנושא התחבירי לנושא הענייני (החידוש, הפסיקה).⁷

במקרא ניתנה הפעולה שבפועל להטעים על-ידי המקור, כאמור. זכתה הארמית הבבלית וניתן לה לפרש את ההטעמה, על-ידי הטלת תפקידים מוגדרים על המקור. ולפי התפקיד היא ההטעמה.

בעברית אפשר לבחור שם במשפט, ולהכריז עליו שהוא הנושא הענייני, על-ידי העמדתו בראש המשפט, במעמד של ייחוד. בגוף המשפט, שם זה מיוצג בכינוי מוסב. כגון: שכם בני חשקה נפשו בבתכם (בר' לד: ח). הארמית לא הסתפקה בייחוד השם, והתירה לעצמה גם ייחוד הפועל (הפועל כפשוטו: הפעולה הכלולה בפועל). בראש המשפט יכול אפוא לעמוד המקור, במעמד של ייחוד. הפועל עצמו — "מכלול" הפועל — משמש בגוף המשפט כעין כינוי מוסב. כגון:

אמ' עולא: אילן הסמוך למצר בתוך שש עשרה אמה גולן הוא (ב"ב כו ע"ב)... ושש עשרה אמה ותו לא?! והתנן: מרחיקין את האילן מן הבור עשרים וחמש אמה! אמ' אביי: מיזל — טובא אזלי; מינק — עד שש עשרה אמה ינקי; טפי — לא ינקי (שם כז ע"ב). כלומר: השורשים מתפשטים והולכים הרבה, אבל אינם יונקים אלא עד שיעור ט"ז אמה.

4 ראה א' טל, 'המקור לצורתיו ברוכדי הארמית היהודי בארץ ישראל', בתוך: ספר בן-חיים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 201–218 (להלן: המקור).

5 רובו של התומר המוכא בזה לוקט אגב עבודתי במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית. נוסח המוכאות — על-פי הקורפוס של המילון ההיסטורי. בהמשך הדברים אכנה את הפועל המלווה את המקור בשם 'פועל מפורש' גם אם הוא בינוני או מקור.

6 דוגמאות בודדות מלשון חכמים מוזכרות בדרך אגב במקומות שונים: מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו (להלן: סגל), עמ' 135, הערה 2; מ' גושן-גוטשטיין, תחבירה ומילונה של העברית שבתחום השפעתה של הערבית, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשי"א, עמ' 8 הערה 1; גולדנברג, מקור טאטולוגי, עמ' 53. אבל לא' בנדויד זכות ראשונים בתיאור התופעה ובשילובה במערכת הטעמות הפועל.

7 על ההבחנה בין המושגים ה"ענייניים" ובין המושגים התחביריים ראה, למשל, גולדנברג, מקור טאטולוגי, עמ' 37, הערה 3; בנדויד, סע' תרס, עמ' 799.

השימוש הזה של המקור — במעמד של ייחוד — נתכנה במאמרו של גולדנברג: 'טיפוס א' ⁸.

בעברית אפשר להקנות לכל שם במשפט מעמד פורמאלי של נשוא, ע"י שתוכפים לו כינוי נשוא עצמאי ('הוא', 'הם'...); כינוי זה משמש, למעשה, כינוי מוסב לשאר המשפט, שמעטה הוא בבחינת נשוא. הפועל שבמשפט — ניתן ליטול ממנו את חזקת הנשוא, על-ידי שמקדימים לו מלת זיקה ('אשר', 'ש'). כגון: ...ואני הוא אשר חטאתי (דה"א כא: יז). דגם זה מלווה הטעמת 'מלריש' ⁹, שבה 'הטעם חזק ביותר: להשיב, לתקן, לתרץ, לסתור, לשנות את הנדמה' ¹⁰.

התחביר של הארמית הבבלית מחוסר כאן גדרות מורפולוגיות, ורשאי להחיל תופעה זו גם על הפועל: המקור במעמד של נשוא עם הכינוי 'הוא' מכאן, וכינוי הזיקה 'ד' — עם הפועל המפורש מכאן. דגם זה מצוי, למשל, בצירופים של פועל ומשלים אינפיניטיבי. לדוגמה, בכתובות קה ע"ב, כ"י מינכן גורס 'לחשובינהו בעי', כלומר: לכבדו רצה. ואילו כ"י פירקוביץ: 'לאחשובינהו הוא דבעי', כלומר: מה שרצה [הרי זה] לכבדו ¹¹.

מבנה זה מנוצל לגבי כל פועל שהוא — גם אם אין לו משלים אינפיניטיבי — כדי להטעים שהוא הוא הנשוא הענייני. לכאורה מיותר הדבר, שהרי הפועל הוא ממילא בחזקת נשוא. הצורך בהטעמה כזו מובן לאור המורכבות של מכלול הפועל: המבנה המתואר מבודד את הפעולה משאר רכיבי הפועל, ומכריז עליה — ועליה בלבד — שהיא הנשוא. כגון:

'מ'לקא הוא דלא לקי, אבל קרבן מייתי' (שבועות לו ע"ב). כלומר: המוציא שם רע — על דעתו של מי שפוטרו מן העונש — אינו פטור אלא מן המלקות, אבל קרבן חייב להביא.

שימוש זה נתכנה במאמרו של גולדנברג: 'טיפוס ב' ¹².

תחבולה זו לא תמיד היא מנוצלת, ויש שהמקור עומד במעמד של נשוא ענייני בלא המנגנון הפורמאלי '...הוא ד' —'; כלומר: אין הבעה פורמאלית לתפקידו הענייני, חוץ מעצם ההטעמה — 'מלריש'.

כגון המעשה בירבעם, ששאל את תומכיו אם מוכנים הם לקיים כל מה שישגור עליהם, ואפילו לעבוד עבודה זרה. אמרו: 'אפשר גוברא כירבעם פלח ע"ז? נסויי קא מנסי לן! (סנהדרין קא ע"ב). כלומר: אפשר שאדם כירבעם עובד עבודה זרה?! ודאי הוא רק מנסה אותנו (אם אנו נאמנים לו אם לאו). זה נוסח כ"י ירושלים; אבל כ"י

8 מקור טאוטולוגי, סע' 2, עמ' 36 ואילך; השווה תורת הפועל, סע' 14(ב), עמ' 328—329.

9 בנדויד, עמ' 785 ואילך. תן דעתך שבמקרא (בנוסח המסורה) הטעם נופל על היסוד האחרון שבצירוף 'מלריש'; ואני-הוא.

10 בנדויד, סע' תרלט 2, עמ' 799.

11 מקור עברי במעמד זה יימצא בבבלי במשפטים שהם ארמיים במסגרתם, ומושגים הלכתיים השאולים מן העברית או שיבוצים מקראיים משמשים בהם; כגון: 'למלאות הוא דשרי' (עירובין פח ע"א), והשווה שם למעלה: 'לא שנו אלא למלאות'; ...דאמר קרא "עד אחד לא יענה בנפש למות", "למות" הוא ד"לא יענה", אבל לזכות עונה' (סנהדרין לד ע"א).

12 מקור טאוטולוגי, סע' 13, עמ' 50 ואילך; השווה תורת הפועל, סע' 15(ב), עמ' 331—332.

מינכן גורס: ...אל' למנסינהו¹³ הו' דקבעי¹⁴ — על-ידי פיצול הפועל 'מנסה' לצירוף 'קא) בעי' ומקור.

מתוך השוואת המסירות של הבבלי עולים כמה וכמה חילופים מעיין זה. כגון בברכות מח ע"א; כ"י מינכן גורס: 'רשב"ג אר': עלה והסב עמהן... מצטרף. איצטרופי מצטרף, אבל להוציא את הרבים ידי חובתן¹⁵ — עד שיהא בו כוית דגן'. זהו, בעיקרו, גם נוסח הדפוס. ואילו כ"י פירנצה גורס: 'איצטרופי הוא דמצטרפי, אבל להוציא... ולפי שכל עצמה של ההטעמה אינה אלא רשות, יימצאו גם חילופים של הצירוף הנדון עם הדגם הפשוט, או שהנשוא מובע בו במקור בלבד; כך כ"י אוקספורד 366: 'הני מילי לענין אצטרופי, אבל להוציא...'

ויפה לענייננו מעשה בגננים (גיטין יד ע"א) שעשו חשבון, ונמצאו בידו של אחד מהם חמש אסותרות מיותרות, והחזיר אותן לבעל הבית; לאחר שהחזיר חזר וחישב, ומצא שטעה, ואין בידו כסף מיותר. בא לפני רב נחמן, ורב נחמן פסק שאינו יכול לחזור בו. השיב לו רבא לרב נחמן: 'אטו מי קאמ' לא יהיבנא? דליכא גבאי קאמ'. כלומר: כלום אומר 'איני רוצה לתת'? 'אין לי' הוא אומר. 'ליכא' — כך כ"י פירקוביץ, וכך (בשניונים קלים) שאר הנוסחאות של הבבלי עצמו.¹⁶ אלא שר' שמואל בן-חפני מביא גמרא זו בלשון אחר: מיכא הוא דלא איכא גביה קא אמ'.¹⁷ כדי להטעים את הנשוא, לא נמנעה הארמית מלהמציא מקור לתואר-הפועל 'איכא'!

עוד יש טיפוס שלישי (במאמר של גולדנברג: 'טיפוס ג'),¹⁸ שבו המקור בא להטעמת הפעולה. אלא שכאן, שלא כבשאר הטיפוסים, אין למקור מעמד תחבירי לעצמו, והוא דר עם הפועל המפורש (לאו דווקא לפניו) במשבצת תחבירית אחת. כגון: בעי רבא: מאי קסבר ר' יוחנן בן גורי? מסבר קסבר, חפצי הפקר קונין שביתה (עירובין מה ע"ב).¹⁹

או כגון זה: ההוא גברא דהוה קא שתי חמרא בחנותא, אתאי ההיא אינתתא, אמרה: אשקיין חד כס'; אמ' לי: אי משקינא לה מיקדשת לי? אמ' לי: אשקיין אשקויי! (קידושין ט ע"א).²⁰ כלומר: היא ביקשה כוס יין, והוא אמר לה: אם אני משקה אותך, מתקדשת את לי? אמרה לו: 'השקיני בלבד [ולא תשחק עמי בדבר אחר].'²¹ הפועל לבדו, 'אשקיין', בלא מקור, אין בו כדי להביע את עמדת האשה הבעה מספקת.²²

- 13 ותוקן: למנסינכו.
- 14 ובשניונים קלים כ"י פירנצה והדפוס; והשווה גירסת ילק"ש: לנסייניהו קא בעי (על צורת המקור התמוהה 'למניסיניהו' וכיו"ב — יש להעיר על הגלין במהדורת הרב עמר: י"ל לנסייניהו).
- 15 ונוסף בגליין: אינו מוציא.
- 16 כ"י מינכן, כ"י וטיקן 130, כ"י וטיקן 140, הדפוס.
- 17 על-פי י"נ אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשוונות שמיות, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 97.
- 18 מקור טאטולוגי, סע' 33-34, עמ' 70-72.
- 19 במקבילה בירושלמי שם כב ע"א: טעמ' דר' יוחנן בן גורי...
- 20 ההקשר המלא מובא להלן, סע' ד.
- 21 נקטתי את לשון הרמב"ם במשנה תורה; ראה להלן ההקשר המלא.
- 22 ראה בגמרא שם המשך הסוגיה (הבאתי להלן).

שלושה טיפוסים אלו, המאופיינים בארמית הבבלית אפיון תחבירי פורמאלי, מקביל להם בעברית של המקרא מבנה אחד בלבד: המקור המוחלט והפועל המפורש לצדו. כדברי בנודי: 'כמעט כל ההטעמות במקרא דפוס אחד להן: פעול-פעלתי, פעול-אפעל'.²³

'טיפוס א': ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, והצל לא הצלת את עמך (שמ' ה: כג).

'טיפוס ב': ויאמר ארנן אל דוד: ...הכל נתתי; ויאמר המלך דוד לארנן: לא, כי קנָה אקנה בכסף מלא (דה"א כא: כג-כד).

'טיפוס ג': אל תשאו נפשתיכם לאמר 'ה'לך' ילכו מעלינו הכשדים', כי לא ילכו (יר' לז: ט).

סקרנו את המצב בארמית הבבלית, לפי שהטיפוסים התחביריים באים בה לידי ביטוי 'על פני השטח', בטקסט הכתוב.

מעתה רצוננו לדעת אם שאר ניבי הארמית היהודית ניצלו את הדגמים האלו, ואם ניצלו אותם — באיזו מידה ניצלו אותם. הרי לשון התרגומים. כלום השכילו התרגומים לתת ביטוי פורמאלי לדקויות שלשון המקרא נמנעה מלפרש? ומכאן לעברית. כיצד הביעו חכמינו ובני־דורם את ההטעמות, שהארמית הביעה בשימושים השונים של המקור?

ג. עברית וארמית — הבדלים טיפולוגיים

אם אפשר לדבר על הבדלים טיפולוגיים בין העברית לארמית, יש תחום אחד שהוא מבטיח לנו תוצאות כלשהן: ה'העצמה' ('נומינליזציה'), כלומר ההבעה השמנית של רכיבי הפועל. שוב, נקודת המוצא שלנו הרי היא אותה מורכבות של מכלול הפועל, שיש בו פועל ויש בו פועל (=פעולה).²⁴ העצמת הפועל באה לידי ביטוי ב'שם הפועל': הבינוני ודומיו; העצמת הפעולה — ב'שם הפועל': המקור ודומיו.

ובכן, העברית טיפחה את העצמת הפעולה; הארמית — את העצמת הפועל.²⁵ בעברית של המקרא שמות פועל שונים, ומיוחדים להם תפקידים מוגדרים למדי: המקור המוחלט, המקור הנסמך, שמות הפעולה.²⁶ ואף שצורות נשרו או נשתנו, כבר טרחה הלשון וקבעה תפקידים לצורות המחודשות. ואשר לשמות הפועלים — לא שמה לבה להם, והסתפקה בנגזר סדיר אחד בלבד: הבינוני.

הארמית טיפחה הבחנה סדירה למדי בין בינוני פועלי לבינוני שמני, על-ידי ניצול משקל פֻעול (בקל) ועל-ידי שימוש נרחב בסיומת -ן (בשאר בניינים). אבל בהבעת הפעולה לא התפתח בה הבחנות דקות. בארמית המקראית, למשל, מקור אחד משמש (בקל — במשקל מְפַעֵל) כנגד המקור (הנסמך) וכנגד שם הפעולה בעברית.

23 סע' קעו, עמ' 506.

24 ראה גולדנברג, תורת הפועל, סע' 16, עמ' 332-336.

25 על יסוד התורה שקיבלתי ממור' פרופ' בן-חיים.

26 השימושים המיוחדים לכל אחד מהם הוגדרו הגדר היטב על-ידי שמואל הנגיד; ראה קוקובצוב, נוביה מאטריאלי וכו', 1916, עמ' 131 ואילך.

הבדל זה שבין העברית לארמית אינו אלא על דרך הכלל. כידוע, גם בעברית וגם בארמית יש סטיות לא מעטות מן הדרך שכל אחת סללה לעצמה. מֶהֶן, אפשר שקדמו לגיבוש ה'תקן' הלשוני של התקופה או של הקורפוס הספרותי שהגיע לידינו; מֶהֶן, שנתהוו בהשפעת האחת על חברתה. והדברים אמורים בשתי לשונות, שהיו דרות במשך מאות בשנים זו בצד זו, ואף בפיהם של דוברים שהשתמשו בשתיהן כאחת. אבל סטיות אלו אינן פוגמות בייחוד הטיפולוגי האמור.²⁷

לעומת הארמית הבבלית, שעלה בידה לעשות להטוטים בתחביר, נמצאה העברית קשיחה כלשהו. אבל כנגד הדלות המורפולוגית של הארמית בהעצמת הפעולה, נתברכה העברית בצורות מקור שונות, שיש בהן משום פיצוי על המגבלות שכפה עליה התחביר.

ד. לשון חכמים

המקור המוחלט — וממילא הצירוף של מקור מוחלט ופועל מפורש — לא שימש עוד בפי חכמינו, אלא בלשונות של תפילה ופיוט,²⁸ כלומר, באותן המסגרות הספרותיות שנתקיימה בהן מסורת "מליצית".²⁹

במערכת הלשונית שנתגבשה בדורותיהם (לפי החיבורים שהגיעו לידינו), שני מיני מקור הם: האחד צורתו 'לפעול', והוא סובל מושא, כדרך הפועל; האחר צורתו 'פעילה' (או כיו"ב), והוא מקיים את תכונות השם, שניתן להיסמך.³⁰

התפקיד שמילא המקור המוחלט בדגם הנדון נפל מעתה בגורלן של שתי צורות המקור המשמשות בלשון חכמים: המקור הפועלי ('המקור' סתם) והמקור השמני ('שם הפעולה').

הדגש שניתן בחקר לשון חכמים לייחודן של חטיבות הלשון מחייב שלא לטשטש הבדלים התלויים בזמן³¹ ובמקום. אביא אפוא את החומר המיוחס לארץ־ישראל לעצמו, ואת המיוחס לבבל לעצמו.

המקור הפועלי — 'לפעול' — משמש בשני התלמודים במבנה המכונה 'טיפוס א', כלומר, במעמד של ייחוד. במיוחד מרובה שימוש זה בירושלמי.³²

27 דוגמה קיצונית לערעור הייחוד הטיפולוגי היא העברית השומרנית; ראה ד' בן־חיים, עברית וארמית נוסח שומרון (להלן: עואנ"ש), כרך ה, עמ' 141 (לגבי הבחנות בתחום הבינוני), עמ' 152–153 (לגבי טשטוש ייחודו של המקור לצורותיו).

28 סגל, עמ' 135, הערה 2, מזכיר את הביטויים: 'שמח תשמח', 'שוש תשיש' — מברכת החתנים (כתובות ח ע"א); ואפשר להוסיף מן הירושלמי, תענית סט ע"א: 'לפיכך זרועו שלאותו האיש יבוש תיבש ועין ימינו כהה תכהה' (ע"ד זכריה יא: יז); וכן בספר בן־סירא, כגון: רקוב ירקבו (יד, ט).

29 ראה מאמרי 'לסגנון התורה־שבע־לפה: "פעל" בהוראה אינדיקטיבית', תרביץ נה (תשמ"ו), עמ' 345–358.

30 ראה בן־חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 151–152.

31 החומר המובא כאן נמצא בספרות האמוראים. על המצב בספרות התנאים ראה להלן.

32 בידי כ־30 דוגמאות שונות — ויש מהן שחוזרות בשנים ובשלושה מקומות בסוגיות מקבילות.

על-פירוב המקור עומד בודד:

(1) וחכמ' אומ': אין ממזר ביבמה;³³ לא אמ' אלא אין ממזר ביבמה; הא לצאת תצא (יבמות יא ע"א).

(2) מהו שילקה?³⁴ ר' ירמיה בשם ר' לעזר ר' לא בשם ר' שמעון בן לקיש: אף ללקות אין לוקה (פסחים כט ע"ד).

(3) לא שנו אלא לאיסור ולטומאה; אבל ללקות — עור הוא, ואין לוקין עליו משום נבילה (שם לה ע"א).

הייצוג (המוסב) של המקור בגוף המשפט יכול להיות אף הוא מקור:

(4) ולא {כ}יחנן כהן גדול העביר הודיית המעשר?! העבירן שלא יתודו; הא לבער — צריך לבער (דמאי כא ע"ד).

המקור העומד במעמד של ייחוד יכול להיות מלווה משלים:

(5) והתני, ממלאה אשה קדירה בשר אע"פ שאינו אוכל ממנה אלא חתיכה אחת, קומקום חמין אע"פ שאינו שותה ממנו אלא כוס אחד; אבל לאופות אותה — אינה אופה אלא צורכה (חלה נח ע"א).

(6) ...אבל לעשות סעודה — אינן עושין אלא בארבע עשר ובחמשה עשר (מגילה ע ע"א).

(7) הדא דא' אמר — שלא ידחו למיתה ויפלו לנדבה; אבל ליקרב על גבי המזבח — אין חטאת מיתה קריבה (שבת ג ע"ד).

(8) וקשיא על דר' יוחנן; לפסול את המקוה³⁵ אינו פוסל, ולקדש מקדשין בו? (שם יא ע"ג).

אפילו ההשלמה מצויה כבר בגוף המשפט:

(9) אבל להביא קרבן — כל עמה מודיי שאינו מביא קרבן (מגילה עא ע"ב).

(10) הא לעשר על ידיהן — אינן מעשרין על ידיהן (דמאי כה ע"ב).³⁶

בשתי דוגמאות שהן אחת קודמת למקור המלה 'לעניין':³⁷

(11) הכא³⁸ את מר נ' אמה, ולהלן³⁹ את מר ל' ריס?! אמ' ר' יוסה ביר' בון: לעניין לרעות — רועה היא נ' אמה; לעניין לפרוח — פורחת אפי' עד ד' מיל (ב"ב יג ע"ג).

וכן בסוגיה שכנגד, ב"ק ו ע"א:

(12) לעניין לרעות — רעייה⁴⁰ היא עד חמשים אמה; לעניין לפרוח — פורחת

33 תוספתא יבמות יא, ו; הדברים אמורים כנגד המשנה שם, י, ג: 'תצא, והוולד הראשון והאתרון ממזר'.

34 מוסב למשנה פסחים ג, א: הרי אלו באזהרה, ואין בהם משום כרת.

35 בכה"י: הגוייה(!).

36 השווה ע"ז מ ע"ב: 'הא לעשר אין מעשרין על ידיהן'.

37 עצם הצירוף של 'לעניין' ומקור מצוי גם בספרות התנאים: 'לעניין לטמא', 'לעניין ליטמא' (ספרא זבים [שבת]; וייס עז ע"ב).

38 מוסב למשנה ב"ב ב, ה.

39 מוסב למשנה ב"מ ז, ז.

40 צורה ארמית; כ"י ליידין: 'מריעה'.

היא {עד} אפילו עד ארבעת מילין (על-פי כ"י אסקוריאל).⁴¹ בבבלי מובאים שני המאמרים בארמית: 'מישט שייטי טובא, כרטייהו בחמשין אמהתא מליא' (ב"ק פג ע"א; ב"ב כב ע"א).⁴²

בידי שתי דוגמאות — שתיהן באותו הפועל — שהמקור והפועל שבגוף המשפט בניינם שונה:

(13) אין בתינו שלנו, לדור עמנו; הא לצאת אין מוציאין אותנו (עירובין כג ע"ג).

(14) הדא דאת אמר — לחומס ולקרבן, הא לצאת מוציא (קידושין סג ע"א).

החומר של הבבלי מועט יחסית (בידי 6 דוגמאות — כולן להלן), ומגוון פחות מן הירושלמי:

(15) להחזיר תנן;⁴³ וחסורי מחסרא, והכי קתני: כירה שהסיקה בקש ובגבכא מחזירין עליה תבשיל; בגפת ובעצים, לא יחזיר עד שיתן את האפר; אבל לשהות — משהין, אע"פ שאינו גרוף ואינו קטום; ומה הן משהין? בית שמאי או'... (שבת לו ע"א).

(16) תנו רבנן... ממלאה אשה את הקדירה בשר אע"פ שאינה צריכה אלא לחתיכה אחת, ממלא נחתום חבית של מים אע"פ שאינו צריך אלא לקיתון אחד; אבל לא פות — אינו אופה אלא מה שצריך לו (ביצה יז ע"א).⁴⁴

(17) ת"ר, המוציא שם רע לוקה ונותן מאה סלע, בין בעל בין שלא בעל; ר' יהודה אומ': ללקות — לוקה מכל מקום; מאה סלע, בעל — נותן; לא בעל — אינו נותן (כתובות מה ע"ב).

(18) שליא שיצתה מקצתה ביום ראשון ומקצתה ביום שני, מונין לה מן הראשון...

אלא אמ' רבא: לחוש — חוששת; ומימנא לא מניא אלא משני (ב"ק יא ע"א).⁴⁵

(19) תא שמע, לא היו ישנים בבגדי {כהונה} הקודש;⁴⁶ הא לאוכל — אוכלין (יומא סח ע"ב). זו גירסת כ"י אנלאו 270; אבל הנוסח הרווח, בארמית: הא מיכל אכלי (כ"י מינכן 6; כ"י מינכן 95; הדפוס).

(20) הילכתא, אכל עלה של ירק ושתה כוס של יין — מצטרף; ולהוציא — אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן (ברכות מח ע"ב).

כך כ"י מינכן וכ"י פירנצה; אבל כ"י אוקספורד 366 גורס: 'ולהוציא רבים ידי חובתן — אינו מוציא עד שיאכל...' והשווה בגוף הסוגיה (שם ע"א-ע"ב). כ"י פירנצה: 'ולהוציא רבים ידי חובתן — עד שיאכל כזית דגן' (ובהמשך: אבל להוציא וכו'). והנה כ"י אוקספורד הנ"ל גורס: '...אבל להוציא רבים ידי חובתן — עד שיאכל כזית דגן; ובהמשך: 'איתמ' גמי הכי... ולהוציא רבים ידי חובתן אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן'. וכך תוקן בכ"י מינכן ביד אחרת: 'אבל להוציא את הרבים ידי חובתן [אינו מוציא] עד שיהא בו כזית דגן'.

41 גם בשרידי הירושלמי, עמ' 248, בלשון 'לעניין'. בכ"י לידן 'לעניין' ליחא.

42 השווה מה שהובא למעלה, סע' ב, שוב משם אביי: מיזל טובא אזלי וכו'.

43 מוסב למשנה שבת ג, א.

44 השווה לעיל המקבילה בירושלמי.

45 כלומר: חוששת מלטמא טהרות שתיגע ביום הראשון, אבל ימי טומאה מונה מן היום השני.

46 משנה תמיד א, א.

הרביתי בחילופי נוסחאות בדוגמה זו, מפני שזו היחידה מן הדוגמאות של הבבלי (עד כמה שעלה בידי למצוא), שהמקור מלווה משלים בדגם הנדון. אם הנוסח ה"מורחב" הוא המקורי, יכול הדבר ללמד על רובד לשוני משותף עם הירושלמי, והצמצום שבגירסאות האחרות יתפרש כמגמה פנים-בבליית. אם הנוסח ה"קצר" הוא המקורי,⁴⁷ פירוש הדבר שבשלב מאוחר ניטשטש הייחוד הבבלי,⁴⁸ שהמקור מעיקרו עמד בודד. יבואו קטעי גניזה משובחים ויכריעו, ולפי שעה תיקו.

עד כאן — המקור הפועלי ('לפעול'). השימוש של שם הפעולה בטיפוס זה חריג בהחלט. בידי דוגמה אחת בלבד:

(21) לא היו ישינ' בבג' קוד' וכו';⁴⁹ שינה הוא דלא; אבל הילוך — מהלכין בהן (תמיד כז' ע"א).

ודאי נקטה הגמרא את המונחים העבריים 'שינה' ו'הילוך' לפי שהם מושגים הלכתיים, ושיבצה אותם במשפט בלא התאמה גמורה לדרכי הסגנון. מכל מקום, במקבילה ביומא סח ע"ב יש לשונות אחרים, המרמזים על מסגרת ארמית: הא הילוך שרי (כ"י מינכן 6; כ"י אנלאו 271), הא הילוך שפיר דמי (כ"י אנלאו 270), הא הלוכי מהלכין⁵⁰ (כ"י מינכן 95; הדפוס). והשווה (19).

אשר לייחודן של חטיבות הלשון, יש לתת את הדעת, שאחדות מן הדוגמאות הן ברייתות;⁵¹ בבבלי — המקור לעצמו (16), (17); בירושלמי — עם משלימו (5). בדוגמה אחת, הגמרא משלימה חסרון בנוסח המשנה (15), ומן הסתם בכגון זה התכוונה הגמרא לנקוט לשון משנה. אבל במשנה עצמה, וכן בתוספתא, וכן במדרשי ההלכה — מבנה זה חסר לחלוטין;⁵² ובמקבילות לברייתות הנ"ל, חיבורי התנאים נוקטים לשונות אחרים.⁵³

כנגד דוגמאות (5), (16), כתוב בתוספתא יו"ט ב, ה: 'אין אופין מיום טוב למוצאי

47 השווה דברי ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן בראש הסוגיה: 'לעולם אינו מוציא עד שיאכל כזית דגן'.

48 במקורות שלאחר התלמוד נמצאו דוגמאות לדגם ה"מורחב" (המקור עם משלימו): 'אע"פ כן לא היו נענין אלא לצורך עצמן, אבל להשרות את השכינה, לא היתה השכינה שורה לתפלת כל בריה לשעתה אלא לתפלתו שלמשה ושלמה' (מדרש אגור, ו; אנלאו, משנת ר' אליעזר, עמ' 116) [לבניין השונה (להשרות — שורה) השווה דוגמאות (13)–(14)]; 'הנה אמרו החושד בכשרים לוקה בגופו, ואמרו יהא כל אדם בעיניו כליסטים; אלא זה, חושדו בפה, אבל להזהר ממנו יזהר' (ספר חסידים, מהדורת ויסטיניצקי, סע' תת"ס).

49 משנה תמיד א, א.

50 הפועל הלך משמש בבבלי שימוש טרמינולוגי בלבד, ומן הסתם נשאל מן העברית.

51 ראה מ' מורשת, ה'ברייתות העבריות בבבלי אינן לשון חכמים א', בתוך: ספר זיכרון לח' ילון, רמת-גן תשל"ד, עמ' 275–314.

52 בגדוד, סע' קצב, עמ' 513: ... אין הלשון הכפול הזה שבתלמוד מצוי במקורות ראשוניים.

53 ראה בקצרה בחיבורי 'מערכת הזמנים בלשון התנאים', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג, סע' 6.04.05, עמ' 344–345.

יום טוב, אבל ממלא לך קדירה בשר אפי' לא אכל אלא דבר מועט, וממלא לך מיחם מים אפי' לא שתה הימנו אלא כוס אחד; אבל האופה — אינו אופה אלא כדי צרכו'. כנגד דוגמה (17), כתוב בספרי דברים רלה: 'כי יקח איש אשה ובא עליה (דב' כב: ג) — אם בא עליה לוקה, ואם לאו אינו לוקה' (פינקלשטיין 267); ולהלן (פינקלשטיין 269):⁵⁴ 'ר' יהודה או': אינו חייב לעולם אלא אם כן בעל'. כנגד דוגמה (20) אין התוספת גורסת אלא: 'עלו והסכו וטובל עמהן, אע"פ שלא אכל עמהן כזית דגן מזמנים עליו' (ברכות ה, כ).

שמות הפעולה ושמות מופשטים הקרובים להם, משמשים במקורות האמוראים ב'טיפוס ב', כלומר: בראש המשפט, במעמד של נשוא ענייני (בהטעמת 'מלריש'). בבבלי — בתבנית '...הוא ש-'; בירושלמי — בדגם ה"פשוט": שם הפעולה, ותכף לו הפועל המפורש.

הדוגמאות מרובות, במיוחד בירושלמי (בידי כ-25 דוגמאות שונות), ופחות ממנו בבבלי (בידי 5 דוגמאות שונות); אבל הלשונות המשמשים בדגם זה אינם מרובים. כדרך הטעמת 'מלריש' — בדוגמאות שלהלן ניכרת כוונה לתרץ חומרה יתרה או קולה יתרה.

מן הירושלמי:

(22) תני בשם ר' ליעזר: מי שלא עשה סוכתו בערב הרגל אל יעשנה ברגל... ר' אחא בשם ר' חיינא: קנס קנסו ר' ליעזר, שלא עשה סוכתו מערב הרגל (סוכה נג ע"א).

(23) חידוש חידש הכתוב בפרשה הזאת,⁵⁵ שיתן לו שבת וריפוי (ב"ק ו ע"ב).

(24) אמ' ר' יוסה בר' בון: בדין היה בעיסה טהורה שלא יפריש חלתה אלא בסוף; תקנה תיקנו בה שיפרישנה תחילה, שלא תטמא את העיסה (פסחים ל ע"א).

(25) קל⁵⁶ היקלו עליו מפני תעניתו, שיהו שבע⁵⁷ פטורות שמונה עשרה (ברכות ז ע"ג).

(26) תני, כל הלשכות שהיו במקדש היו פטורות מן המזוזה חוץ מלישכת פלהדרין... אמ' ר' יהודה: אף היא גזרה גזרו עליה (יומא לח ע"ג).

מצד הניסוח הפורמאלי, אין ראייה ששמות הפעולה ודומיהם בדוגמאות הנ"ל ממלאים תפקיד תחבירי לעצמו, ואפילו כן — שהתפקיד הוא של נשוא דווקא. הראייה באה מן הדגם המקביל בבבלי. ואף זו — מתוך הנחה, שהבבלי והירושלמי משקפים מבנה "פנימי" שווה. אם תימצא ראייה, שהשיקול הזה מוטעה, יש להעביר את הדוגמאות לטיפוס המתואר בהמשך הדברים.⁵⁸ והרי החומר מן הבבלי:

(27) ר' מאיר אומ': שור של ישראל שנגח שור של כותי פטור, ושל כותי שנגח של

54 מוסב לדב' כב: יט: 'ועשנו אתו מאה כסף'.

55 כך גם בכ"י אסקוריאל; בשרידי הירושלמי, עמ' 249: 'את הפרשה הזאת'.

56 =קל, כמו בלשון 'קל וחומר'.

57 הברכות שבעמידה.

58 ואמנם בנודיד כורכן כאחת (סע' ריז, עמ' 523).

ישראל, בין תם בין מועד, משלם נזק שלם... א"ר אבהו: קנס הוא ⁵⁹ שקנס ר' מאיר בממונן, כדי שלא יטמעו ישראל בהן (ב"ק לח ע"ב).

(28) קנס הוא שקנסו חכמים בחמרין וביין נסך (ע"ז סב ע"א).

(29) חידוש הוא שחידשה תורה בקנס, אע"ג דמיקטיל משלם (כתובות לח ע"ב).

(30) דתניא, כי דרש ידרשנו (דב' כג: כב) — אילו חטאות ואשמות; מהו דתימ' ? חידוש הוא שחידשה תורה בניזיר (נדרים ד ע"א).

(31) קל הוא שהקלו חכמים במים (שבת קא ע"ב, ועוד כמה במסכת עירובין). אמרנו למעלה שבירושלמי לעולם בלא המנגנון התחבירי '...הוא ש-'. דוגמה יחידית יש בכ"י לידן (ובעקבותיו בדפוס):

(32) קל הוא שהיקלו בגזלן, שישלם כשעת הגזילה... עוד קל הוא שהיקלו בגזלן, שיהא משלם כשעת הגזילה (ב"ק ו ע"ד). אבל דומה אני שאין זו אלא גרידה אחר לשון הבבלי. ⁶⁰ בכתבייד אחרים (כ"י אסקוריאלי, שרידי הירושלמי) הנוסח: 'קל הקילו' (2x).

ויכול הוא הירושלמי להסתפק בשם הפעולה לבדו — שוב, בהטעמת 'מלריש': אמ' ר' זעירא: קל הוא בתנאי כתובה... (כתובות כט ע"ב). ⁶¹

הבבלי אינו נוקט את הדגם ה'פשוט', ואפילו כשמובאים בבבלי דברי אמורא מארץ-ישראל, כפי שעולה מדוגמה (27). אף הבבלי יכול להסתפק בשם הפעולה לבדו: 'אלא לשכת פרהדרין גזירה היתה' (יומא י ע"א). זו המקבילה הבבלית לדוגמה (26). או שהוא מוותר על ההטעמה, כגון: אמ' ר' חנינה: חכמים היקלו על הכפרים, שיהו מקדימין ליום הכניסה, כדי שיספקו מים ומוזן לאחיהם שבכרכים (מגילה ד ע"א). השווה למעלה: 'קל היקלו... קל הוא שהיקלו...'

טיפוס זה של 'הטעמת ההסבר' ⁶² ('טיפוס ב') אינו נוהג, בצורתו ה'מובהקת', בספרות התנאים. בצורתו המובהקת אינו נוהג, אבל את גרעינו אפשר להכיר במשנה כלים יג, ז (=טבול יום ד, ו), '...הרי אלו טמאין; ועל כולם אמ' ר' יהושע: דבר חדש חידשו סופרין, ואין לי מה אשיב'. השווה למעלה: חידוש חידש הכתוב..., חידוש הוא שחידשה תורה... ⁶³

כך בסגנון משא ומתן שבהלכה. מחוץ לסגנון ההלכה, היחסים בין אברי המשפט אינם בולטים די הצורך: פעמים שהדברים נראים כ'טיפוס ב', פעמים כ'טיפוס ג' — והגבולות מטושטשים. לשון אחר: ספק שם-הפעולה עומד במעמד תחבירי לעצמו, ספק משמש עם הפועל שבגוף המשפט כחטיבה תחבירית אחת, כעין "נשוא מורחב". מבחינה תחבירית פורמאלית יש להעיר שתי הערות: (א) בבבלי נוהג כאן הדגם

59 דוק: יש בארמית של הבבלי 'קנסא הוא דקנסו' וכיו"ב; אין *מקנס הוא ד...!

60 על השפעת הבבלי על לשון הירושלמי, ראה י' קוטשר, תרביץ כא (תשמ"ג), עמ' 193.

61 המקבילה העברית ללשון 'קלת', 'קולת' = ק(ו)ל אית? ראה ז' בן-חיים, תרביץ נ (תשמ"א), עמ' 206-205.

62 בלשונו של בנדויד, שם (לעיל הערה 58).

63 דוק: כנגד הלשון המקובל 'יצא לידון בדבר חדש' (ספרא נדבה א), יש גם 'יצא לדון בחידוש' (מכילתא נדיקין יא; הורובין-רביז 287).

ה"פשוט" — בלא המנגנון '...הוא ש-' , המשמש ב'טיפוס ב' בדיון ההלכתי; (ב) בדוגמה (37) הפועל המפורש קודם לשם הפעולה, שוב, שלא על-פי 'טיפוס ב' שבהלכה. מכל מקום, מרכז הכובד בשם-הפעולה, והפועל המפורש משמש לו מעין פועל-עזר.

שימוש זה דומה, לכאורה, למושא הפנימי; אלא שהמושא הפנימי בא להוסיף על הפועל תוספת של תיאור, ⁶⁴ ואילו כאן אין דבר נוסף על עצם הפעולה; אדרבה — הפעולה עצמה היא המוטעמת. ⁶⁵
 מן הבבלי:

(33) חנו רבנן, ... אמרו, פעם אחת נצרכו אנשי לודקיא לשמן... אמרו לו: לך אצל פלוני לשרה; הלך ומצא שהיה עוזק תחת זיתיו... א': לזה יש שמן במאה ריבוא?! כמדומה אני ששחוק שחוקו בי יהודים (מנחות פה ע"ב). השווה בארמית: 'אחוכי קמחייכי בי יהודאי' (סנהדרין קט ע"א). כך בנוסח המקובל (על-פי כ"י מינכן); ובנוסח אחר (כ"י ירושלים): 'קא חזיתו דאחוכי קא מחייכיין בי יהודאי?' ודומה לו במקרא: צחק עשה לי אלהים' (בר' כא: ו).

דגם זה אינו מצוי בספרות התנאים. ⁶⁶ הדוגמה הנ"ל לקוחה מברייתא, הידועה מספרי דברים שנה (פינקלשטיין 421), וזה לשונה שם: 'דומה שצחקו בי יהודיים'. (34) דתנאי, מעשה בר' טרפון שלא בא אמש לבית המדרש; לשחר מצאו רבן גמליאל, אמ' לו: מפני מה לא באת אמש לבית המדרש? אמ' לו: עבודה עברתי (פסחים עב ע"ב). ⁶⁶

אף ברייתא זו ידועה ממקור תנאי: א' לו: שהייתי עובד (ספרי במדבר קטז; הורוביץ 133).

בדומה למסגרת הדיון ההלכתי — אף כאן מתבקש הסבר לעובדה תמוהה: בדוגמה (33) הור תוהה, האומנם לעזור לו התכוונו היהודים; בדוגמה (34) ר' טרפון נדרש להסביר, מפני מה לא בא אמש לבית המדרש. מן המדרש:

(35) גוי אחד שאל את רבן יוחנן בן זכיי, א' ליה: אילין מיליא דאתון עבדין נראין כמין כשפים... וכיון שיצא אמרו לו תלמידיו: לזה דחית בקנה; לנו מה אתה משיב? א' להם: חייכם, לא המת מטמא ולא המים מטהרים, אלא גזירתו של הקב"ה הוא; א' הקב"ה: חוקה חקקתי, גזירה גזרתי, ואין אתה רשאי לעבור על גזירתי (פסיקתא דר"כ, פרה ז; מנדלבאום 74). כלומר: לא כישוף הוא, אלא גזרה. (36) כששמע משה כך... א"ל: לשעבר ⁶⁷ אמרת שמך על אבי, ועכשיו ⁶⁸ סלקת אותו!?

64 ראה גולדנברג, תורת הפועל, סעי' 17 (ב), עמ' 337.

65 ראה גולדנברג, מקור טאוטולוגי, סעי' 38, עמ' 76-77.

65א ראה הערה 53 לעיל.

66 ולהלן מסביר את כוונתו: שאכל בתרומה...

67 בשמות ג: ו.

68 שם, טו.

א"ל: בתחלה פתוי פתיתי אותך; מכאן ואילך דברי אמת אני מדבר עמך (שמות רבה, ג, ז).⁶⁹

מן הירושלמי לא העליתי אלא דוגמה אחת — והיא בסדר ההפוך: (37) ר' שאל את נתן הבבלי: ... לא את הוא ששנית לנו כן 'ירתוך' ? אמ' ליה: 'יטלון' תנית... אתא לגבי אבוי, אמ' ליה: קיפחתה את נתן הבבלי; לית כאן 'יטלון' אלא 'ירתוך'; אמ' ר' יוסה בר' בון: הכין אמ' ליה: טעיתי טעות ששנית לך; לית כאן 'יטלון' אלא 'ירתוך' (כתובות כט ע"א—ע"ב).

במקבילה בבבלי ב"ב קלא ע"א כתוב: 'ילדות היתה כי והעויתי פני בנתן הבבלי'. ועוד השווה בלשון הבבלי: 'דברים שאמרתי לך, טעות הן בידי' (שבת סג ע"ב, ועוד). כאן המלה 'טעות' נשוא גמור היא.

בכגון זה חיבורי התנאים נוקטים פועל מפורש בלבד: 'כך היו ישר' מתחננים... ואו' לפניו: רבוננו, חטאנו לפניך שנתרעמנו על המים' (מכילתא, ויסע א; הורוביץ—רבין 156);⁷⁰ 'אשר נואלנו (במ' יב: יא) — א"ל: נטפשונו ששלחנו יד בך' (ספרי זוטא, יב, יא; הורוביץ 277).⁷¹

בדוגמאות שלהלן, אין ההטעמה באה להסביר או לתרץ דווקא, אלא לגלות איזו כרוונה, שהדרשן תולה בכתוב. מן הבבלי:

(38) בשעה שהב"ה זוכר את בניו שהן שרויין בצער בניי אומי העול' מוריד שתי דמעות... ר' יוחנן אמ': אנחה מיתאנח, שנא' והנחתי חמתי והנחמתי (יח' ה: ג) (ברכ' נט ע"א). ניתן לתרגם: מה שקורה — שהוא מתאנח.

(39) דרש בר קפרא בציפורי: מאי דכתיב ותאמר שש השעורים האלה נתן לי (רות ג: יד)... אלא רמז רמז לה שעתידין ששה בנים לצאת ממנה, שמתברכים בשש שש ברכות (סנהדרין צג ע"ב). כלומר: מה שהפסוק מלמד — שיש כאן רמז...

בצד הדגם ה'פשוט': 'את ראש (שמ' ל: יב) — א"ר יוסי בר' חנינה: רמזו שהוא עתיד לקרבן ראשון של שבטים' (פסיקתא דר"כ, כי תשא ז; מנדלבאום 27). מן המדרש:

(40) ויאמר כי יד על כס יה מלחמה ליי' בעמלק (שמ' יז: טז) — תני בשם ר' אליעז': שבע ועה נשבע הקב"ה: ימיני ימיני, כסאי כסאי! שאם יבואו גרים מכל אומות העולם שאני מקבלן, ומזרעו של עמלק איני מקבלן לעולם (פסיקתא דר"כ, זכור טז; מנדלבאום 52).

כנגד הדגם ה'פשוט' במקור התנאי: 'שבע המק' בכסאו... (מכילתא, עמלק ב; הר רוביץ—רבין 186—187).

(41) אמ' ר' יונתן: תנאים התנה הקב"ה עם הים, שיהא נקרע לפני ישראל; הדא היא

69 זה החלק המאוחר יותר של שמות רבה (מיוחס לתקופת הגאונים).

70 השווה: 'חטאתי מאד אשר עשיתי' (דה"א כא: ח).

71 המשפט שבהאי גולדנברג כדוגמה לטופיקליזציה של הנקסוס: 'זה שלא שמעתי (את הדבר) זו לא אשמתי' (תורת הפועל, סע' 14(ג), עמ' 329) — משפט זה נראה לי פרפרזה מודרנית של דוגמה (37) ומקבילותיה.

דכת' וישב הים לפנות בקר לאיתנו (שמ' יד: כז) — לתנאו (בראשית רבה, ה, ה; תאודור-אלבק 35).⁷²

טיפוס זה חסר, כאמור, בספרות התנאים. בלשון 'משל משלו חכמים באשה' (משנה נידה ה, ה ושם ז), וכן 'משלו משל למה הדבר דומה', המצוי הרבה במדרשי ההלכה, יש לראות במלה 'משל' מושא לכל דבר.

ל'טיפוס ג', המצוי בארמית של הבבלי, לא מצאתי מקבילה מובהקת בהקשרים עבריים. לא בספרות התנאים, לא בתלמודים ובמדרשי האמוראים, וכל שכן שלא בספרות שלאחר חתימת התלמוד, משאיבדה העברית את חיותה. כדי להרגים את הדבר אביא בשלמותה את המובאה מבבלי קידושין ת ע"ב-ט ע"א, שהובאה למעלה בקצרה:

ההוא גברא דהוה מזבין פתכייתא חומרי בחנותא; אתאי ההיא אינתא, אמרה: הב לי חד שיפא; אמ': אי יהיבנא לך מיקדשת לי? אמר' לי': הבה מיהבה! — אמ' רב חמא: כל 'הבה מיהבה' לא כלום היא.

ההוא גברא דהוה קא שתי בחנותא; אתאי ההיא אינתתא, אמרה: אשקיין חד כס'; אמ' לי': אי משקינא לה מיקדשת לי? אמ' לי': אשקיין אשקויי! — אמ' רב חמא: כל 'אשקיין אשקויי' לא כלום היא.

ההוא גברא דהוה קא שדי לי' תמרי מדיקלא; אתאי ההיא איתתא, אמרה לי': שדי לי תרתי; אמ' לה: אי שדינא לך מיקדשת לי? אמרה: שדי מישדא! — אמ' רב זביד: כל 'שדי מישדא' לא כלום היא.

איבעיא להו: 'הבה', 'אשקי', ו'שדי' — מהו? אמ' רבינא: מקודשת; רב סמא בר קרחא אמ': תגא דמלכא! אינה מקודש'; והלכתא: אינה מקודשת.

מימי הגאונים הגיע לידינו חיבור הלכתי הקרוי 'הלכות ראו'. בחיבור זה פסקאות ארוכות מן הגמרא, מתורגמות ומעובדות עברית — וגם הפסקה שלנו בכללן. ובכן, מה לשון נקט בעל 'הלכות ראו' בנוסח העברי? הרי ההקשר כולו:

מעשה באחד שהיה מוכר ענקים; באת אשה אחת, אמרה לו: תן לי אחת; אמ' לה: התקדשי לי; אמ' לו: נתן תתן! — אמ' רב נחמן: כל 'נתן תתן' אין הוויין קידושין. שוב מעשה באחד שהיה שותה יין, באת אשה אחת, אמ' לה (!): השקיני כוס; אמר {ה} לה: תתקדשי לי? אמ' לו: השקיני משקה! — אמ' רב חמא: כל 'השקיני משקה' אינן קידושין.

שוב מעשה באחד שהיה מקושש תמרין; באת אשה אחת, אמרה לו: השלך לי מעט; אמ' לה: תתקדשי לי? אמ' לו: השלך השלכה! — אמ' רב זביד: כל 'השלך' (!) אינן קידושין (א"ל שלוסברג, 82).⁷³

72 מפתיע כלשהו הדגם הזה במקור קראי: 'ואש' אמ' "כי לא ינקה" — הגדה תגיד כי י"י ית"ש יעזוב לרשע בגמול הרע, מי שהוא עומד על שבועת שקר ולא ישוב אל י"י ממנה' (טוביה בן משה, אוצר נחמד, ה, כו).

73 מן הדיןן בלשונות ה"פשוטים" שבסיפא התעלם בעל 'הלכות ראו'.

במעשה הראשון ניסח 'נתון' — במקור המוחלט, כלשון מקרא, ובהיפוך הסדר שבבבלי; ⁷⁴ במעשה השני: 'משקה' — שהוא שם עצם גמור; בשלישי: 'השלכה' — שם הפעולה. עיינו הראות: לא נמצאה לו שיטה אחת. הרמב"ם היה מסויג יותר, ומשועבד פחות לנוסח הגמרא:

היה מוכר פירות או כלים וכיוצא בהן, באת אשה ואמרה לו: תן לי מעט מאלו; ואמר לה: אם אתן לך תהי מקודשת לי? אם אמרה הין ונתן לה, הרי זו מקודשת; אבל אם אמרה לו: תן לי מהן, או השלך לי, או דברים שעניינם לא תשחק עמי בדברים אלו אלא אתן לי בלבד, ונתן — אינה מקודשת; וכן אם היה שותה יין ואמרה לו: תן לי כוס אחד; ואמר לה: אם אתן לך הרי את מקודשת לי בו, ואמרה: השקיני השקות! או השקה, ⁷⁵ השלך ⁷⁵ — אינה מקודשת; שאין הדברים נראים אלא השקיני בלבד, ולא תשחק עמי בדבר אחר (משנה תורה, הלכות אשות ד, ה).

את הלשון 'אשקיין' (אשקיין) תרגם במקור הנסמך דווקא: 'השקות'; ואילו את שני המעשים האחרים פטר בלשון עקיפין: 'תן לי מהן', 'השלך לי'.

לסיכום: מצאנו טיפוסים שונים של הטעמת הפעולה על-ידי המקור ('מקור' במשמעו הרחב). בעיקרי הדברים מצאנו אחדות בין לשון המקורות הארץ-ישראלים ובין לשון הבבלי: כאן וכאן מצאנו את המקור הפועלי משמש ב'טיפוס א', ואת שם הפעולה ודומיו ב'טיפוס ב'. בפרטים מצאנו הבדלים דקים: ב'טיפוס א' הירושלמי עשיר יותר מן הבבלי, הן בכמות הן בגיוון. ב'טיפוס ב' מצוי בבבלי הדגם '...הוא ש' (בהלכה — זה בלבד), שאינו מצוי בירושלמי. ⁷⁶

שימושים אלו אינם מתועדים בספרות התנאים — כלומר, בחיבורים שעריכתם מיוחסת לתנאים עצמם — אבל מצויים הם בברייתות: בבבלי לפי סגנונו, בירושלמי ובמדרשים לפי סגנונם.

ל'טיפוס ג' לא מצאנו דוגמאות מובהקות, ומה שיש מעבר לתקופת האמוראים מעיד על היעדר מסורת-לשון בטיפוס זה.

ה. מקור פועלי, שם פעולה, מקור מוחלט

העברית, כאמור, מנצלת את כפלי המקור להבחין בין טיפוס ההטעמה של הפעולה: ל'טיפוס א' מנוצל המקור הפועלי, שסימן ההיכר שלו תחילית 'ל-'; ל'טיפוס ב' — שמות הפעולה ושמות מופשטים. מיני מקור אלו משמשים גם בתפקידים אחרים, ואין בצורתם מה שיעיד על התפקיד המיוחד שהם ממלאים כבואם עם פועל מפורש. הארמית הבבלית אינה מבחינה בטיפוסים השונים על-ידי צורות מקור שונות; אבל יש בה סימן היכר לעצם התפקיד של הטעמת הפעולה: כאן צורתה גרודה — בלא

74 אין להניח שהיה לפנינו נוסח שונה; השווה את הלשונות שבהמשך.

75 כנגד הלשונות הפשוטים שבסוף הסוגיה, ובהתאם להלכתא'.

76 ראה משי"כ לעיל, דוגמה (32).

תחילת 'ל-'. בשאר שימושיו הפועליים — כגון השלמה לפועל עזר או תיאור תכלית — הוא פותח ב'ל-':

'שלח ליה ר' זכאי למר עוקבא: לישדר לי מר מהנך קילורי דמר שמואל; שלח ליה: שדורי — משדרנא לך, דלא תימא צר עין הוא; אלא הכי אמ' שמואל: טובה טיפת צונן שחרית ורחיצת ידיים ורגלים בחמין ערבית מכל קילורין שבעולם' (שבת קח ע"ב).

— הרי 'טיפוס א'; כנגד תיאור תכלית: 'דר' יהודה⁷⁷ סבר: לשדורי ליה שדריה; ורבנן סברי: לאודועיה שדריה' (ב"ב פז ע"ב). כלומר: לר' יהודה, שלח הלוקח את בנו כדי שהחנווני ישלח בידו את השמן. והשווה הדוגמה שהובאה למעלה מסנהדרין קא ע"ב; כ"י אחד גורס: נסויי קא מנסי לן — 'טיפוס ב' — וכ"י אחר גורס: למינסיניהו הו' דקבעי — השלמה לפועל-העזר 'בעי'.

כפלי המקור בארמית הבבלית — הגרוד כנגד הפותח ב'ל- — מקבילים אפוא לכפלי המקור שבמקרא: המקור המוחלט כנגד המקור הנסמך לשימושו. במסורת תימן לארמית הבבלית התפתחה בבניין קל (בלבד) הבחנה נוספת: במקור הגרוד עה"פ קמוצה. כגון: מיזל לא מיבעי לך למיזל (קידושין ע ע"א; על-פי מהדורת הרב עמר).⁷⁸

ו. הארמית של ארץ-ישראל

עד כאן — בארמית של הבבלי. אבל מה המצב בארמית של ארץ-ישראל, הארמית של הירושלמי ושל המדרשים? דלמן קובע בדקדוקו,⁷⁹ ששימוש המקור "להדגשה" נדיר, ואינו מביא אלא לשון אחד — 'מסבור סבר' (המצוי כמה וכמה פעמים בירושלמי);⁸⁰ כגון: 'ומטילין לתוך הצונן כדי שתפוג צינתן; ולא נמצא כמכבה ביום הכיפורים? אלא מסבור סבר ר' יודה שאין אבות מלאכות ביום הכיפורים' (יומא מ ע"ג).⁸¹ מצד

77 מוסב למשנה ב"ב ה, ט.

78 ראה ש' מורג, 'הארמית הבבלית במסורת תימן — הפועל השלם', בתוך: ספר ח' ירון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 195. והוא המצב, בדרך-כלל, בכתיב-היד התימניים של הבבלי; ראה י' קארה, עדה ולשון י, עמ' 178; על מיתר הסדירות של התופעה ראה שם הערה 224. משקל 'מיפעיל', המצוי בדגם שלנו בכמה מקומות בדפוסים ובכתיב-יד (ראה י"ג אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, ירושלים תשכ"א, עמ' 38; קארה, שם, עמ' 178-179), אפשר שנוצר מתוך גרירה לצורת הבינוני (בעיקר הסביל) שבצירוף, כגון 'מיצריך צריכי'; ראה גולדנברג, מקור טאוטולוגי, סע' 35, עמ' 72-73.

79 G. Dalman, *Grammatik des jüdisches-palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905, p. 280

80 למעשה מובאת שם עוד דוגמה: 'קטולי לא תקטלון', מן הפתיחתא לאיכה רבה, כד. אבל 'קטולי' צורה בבליית היא. ואמנם פיסקה זו משופעת יסודות בבליים. אלא שכל עצמה של הדוגמה מפוקפקת, ומסתבר יותר לקרוא קטולי = 'רוצחים' (בסיומת הריבוי הבבליית) — לשון פנייה. והרי כל ההקשר: 'בחיכון, אתון קטולי, לא תקטלון קטלא אכזריאה' (לפי הפיסוק של אנאלו, במקבילה במנורת המאור, ב, ניריורק תר"ץ, עמ' 328). מודה אני למר פ' מנדל שסייע בידי בסוגיה זו.

81 'מסבר סבר' מצוי גם בבבלי. בדפוסים פעם אחת בלבד (על-פי הקונקורדנציה של קוטובסקי), עירובין מה ע"ב; אבל בכתיב-יד מצויות עוד דוגמאות: 'מיסבר סבר שמו' (נדרים ה ע"ב, ושם ו ע"ב — כ"י וטיקן 487).

ההטעמה — יש לשייך שימוש זה, כאמור,⁸² ל'טיפוס ג'. בעברית מודרנית ניתן לתרגם: מה שסובר ר' יהודה הוא ש... — כלומר: כל משפט הרישא משמש נושא ענייני, ואין להפריד את המקור ולתלות בו תפקיד תחבירי לעצמו. וראינו למעלה, שהמשפט 'מסבר סבר...' בבבלי (עירובין מה ע"ב) — מקביל לו בירושלמי: 'טעמ' דר' יוחנן בן נורי...' (שם כב ע"א).

מצד הצורה — 'מסבור' יכול להיות מקור פועלי לכל דבר: משקל 'מפעול' שכיח בתפקיד זה, והיעדר תחילית 'ל-' הוא מסגולות המקור הפועלי בארמית של ניבי ארץ-ישראל. אלא שמשקל מְפֻעֵל, מְפֻעֵל או כיו"ב משמש בתצורת שמות-עצם רבים; ושמה לפנינו שם-עצם (מופשט), מעין שם הפעולה בעברית, ולא מקור פועלי דווקא. שמות במשקל זה חביבים על התרגומים הארץ-ישראליים, כנגד המקור המוחלט שבמקרא.

עוד מצאתי בתרגום שני לאסתר ג: ח: 'ולא ידעינן אם מילט ליטין לנא ואם מברכא מברכין להון'. כאן משמש המקור הפועלי מברכא (ראה להלן, סע' ז). אשר לפיט, פרופ' י' יהלום הואיל להפנות אותי למקור שעדיין לא פורסם: 'מתנחמא יתנחמון כל אביליה, נחמת ציון יחמון כל חביריה' (פיוטים ארמיים מארץ-ישראל, מהדורת יהלום-סוקולוף [בדפוס], נט, 14). אף כאן משמש המקור הפועלי — מתנחמא.

אין בידי עוד דוגמאות מן הארמית היהודית של ארץ-ישראל.⁸³ מן הארמית השומרנית מצאתי דוגמאות מספר ב'תיבת מרקה', כולן שיבוצים של תרגומי מקראות או כדרך תרגומי מקראות. מן הארמית הנוצרית ליקטתי שתי דוגמאות:

'...ואמר לן: לית אנא ידע אנא; משמיע די⁸⁴ שמעית מן חורנין, מן הלין דעמרין תמן, דאתקטלו כולהון' (ארבעים המרטירים; על-פי גולדנברג, מקור טאוטולוגי, סע' 20, עמ' 38). ניתן לתרגם: איני יודע, אבל [מה ש]שמעתי מאחרים, מאלו שגרים שם — שנהרגו כולם.⁸⁵

'מיכל לא הוה אכיל' (מפעלות השליחים כז, כא; ע"פ טל, המקור, עמ' 210). ספק מקור מוחלט (מעין 'אכול לא אכל'), ספק שם-עצם מוחשי ('מאכל לא אכל'); זה תיאור מצב, ושיעורו: בלא שאכל.

לאור הגיבוש שנתגבשו טיפוסי ההטעמה בארמית של הבבלי, יכולנו להתרשם, שהדוגמאות העבריות כעין בבואה הן למצוי בארמית. במיוחד מאחר שנוכחנו, שחידוש הוא שחידשו האמוראים בעברית. באה הארמית של ארץ-ישראל והעמידה

82 ראה לעיל, סע' ב.

83 עוד דוגמה מצאתי בקהלת רבה ג, יא, כ"י וטיקן 291: 'חד אסיין בצפורי היה בידו שם המפורש... ולא קביל עלוי ממסור ליה; מימר אמ', דילמא תבע הוא גבי ברנש כלום ולא יהיב וכעס עלוי וקטיל ליה'. הצירוף 'מימר אמר' שכיח בבבלי.

84 די — מלת-ניגוד.

85 על הקושי באפיון של משפט זה עמד גולדנברג, שם.

את העובדות על "מאזן כוחות" שונה לחלוטין: כאן, בארץ-ישראל, יד העברית על העליונה. הרי העברית של הירושלמי משופעת בדוגמאות; וארמית גרת ביתה — היא דלה ביותר. ומה שמתועד בה שייך לטיפוס שספק אם ישנו בעברית. ולא זו בלבד: בארמית שקדמה לאמוראים אין דוגמאות לצירוף של מקור ופועל מפורש אפילו אחת. לא בחיבורי התושבע"פ (מגילת תענית, נוסחאות של שטרות, פתגמים) ולא במגילות מדבר יהודה. ובעצם, אף לא בארמית המקראית⁸⁶ ולא בארמית של יב.

ז. התרגומים ויחסם למקור

לא תהיה התמונה שלמה עד שלא נצרף אליה את הארמית של התרגומים. בחטיבה זו, כך אפשר לנחש, ימצאו לתופעה הנדונה דוגמאות מרובות, שהמקור (תרתי משמע) העברי גרמן. לכאורה, הצמידות לנוסח העברי נוטלת מערך הדוגמאות (מה ערך לדוגמאות שנוצרו מתוך העתקת מלה כנגד מלה?). ואעפ"כ, יש בתרגומים כדי ללמדנו פרק בשימושי המקור.

בתרגומים ה"קלאסיים" — תרגום אונקלוס ותרגום הנביאים — המקור נוהג כמו בארמית המקראית: צורתו אחת, אלא פעמים שהוא גרוד ופעמים שהוא פותח ב'ל' — הכול לפי הנוסח העברי. במסורת תימן נתייחדה למקור של הקל צורה מיוחדת כנגד המקור המוחלט בעברית: מפעל (עה"פ קמוצה),⁸⁷ כמסורתם לארמית הבבלית. מצד ההבחנות בתצורה, דומה המצב לארמית הבבלית (לבניינים הנגזרים נתחדשו צורות,⁸⁸ אבל בלא זיקה לתפקיד). אלא שהארמית הבבלית פיתחה דרכים תחביריות להביע את ההטעמות השונות, כאמור.

אבל התפתחויות מאלפות חלו בתרגומים המכונים ארץ-ישראליים: קטעי הגניזה של התרגום הירושלמי,⁸⁹ כ"י ניאופיטי, התרגום השומרוני. באלו צמחה הבחנה צורנית בין השימוש הפועלי לשימוש השמני.⁹⁰ לשימוש

86 דוק: בעברית שבדניאל מצאנו: 'סוך לא סכתי' (י: ג); בארמית שבו לא מצאנו. רק בארמית ה"קדמונית" — יש בכתובת ספריה (R. Degen, *Altaramäische Grammatik*, Wiesbaden 1969), § 78 pp. 116–117.

87 ראה ע' דודי, דקדוק תרגום אונקלוס על פי כתבי-יד מן הגניזה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת בר-אילן, תשמ"א, עמ' 165–166. על שאלת מקוריותו של המקור הקמוץ של הקל ראה T. Muraoca, 'On the Morphosyntax of the Infinitive in the Targumic Aramaic', in M. Sokoloff (ed.), *Aramaic and the Aramaic Literary Tradition*, Bar-Ilan 1983, p. 79; וראה א' טל, לשון התרגום לנביאים ראשונים ומעמדה בכלל ניבי הארמית, תל-אביב תשל"ה, עמ' 32 הערה 2.

88 אף כאן, כאמור, התפתח לקל מקור קמוץ (ראה לעיל הערה 78).

89 התרגום הירושלמי (המכונה תרגום יונתן לתורה) אינו משקף ניב אחיד; ראה מוראוקה, שם (לעיל, הערה 87), עמ' 78.

90 ראה טל, המקור.

הפועלי נוצר טיפוס מורפולוגי חדש: בכניין הקל הותאם המבנה התנועתי של המקור למבנה העתיד: ⁹¹ (ל)מיסב (על-פי יסב), (ל)מפרזק (על-פי יפרזק), (ל)מעבד (על-פי יעבד); בשאר הבניינים נוצרו משקלים בתחילית 'מ-': (ל)מְקַבְּלָה וכיו"ב. בשימוש השמני — המקביל לשימושו של שם הפעולה בעברית — משמשים בתרגומים הארץ-ישראליים שמות השקולים במשקלים אחרים. התפתחויות אלו פורצות את גדרי הטיפולוגיה הארמית, ⁹² ומן הסתם הסובסטרט העברי הוא שגרם. ⁹³

הדבר ניכר במיוחד בתרגום השומרוני. הזכרתי למעלה את המשקל 'מפעול' ('מסבור'). בארמית היהודית, משקל זה יכול להתפרש מקור פועלי, על בסיס צורת העתיד 'פעול', כאמור; אבל יכול להתפרש גם שם-עצם, בחולם "מלא" או בשורק. במסורת השומרונית, החולם ה"חסר" נעתק לקמץ, וממילא נתבטלה צורת העתיד החלומה, ועמה המקור הפועלי *מפעול, הגזור ממנה. נמצא שמשקל 'מפעול', במסורת השומרונית, שימושו לעולם שמני.

והנה, כנגד המקור המוחלט בעברית, משמשים בתרגומים הארץ-ישראליים, והשומרוני בכלל זה, משקלים שמניים דווקא. הרי מן התרגום השומרוני: ⁹⁴ מחכום נחכם (בר' מג: ז'), מסוק נסק (במ' יג: ל) וכיו"ב, כנגד (ל)מחכם' (בלא וי"ו) וכיו"ב בהוראה פועלית. וכן במשקלים אחרים: דכרן ידכר (=פקד יפקד; שמ' יג: יט), גניבה אגנבת (=גנב נגנבתי; בר' מ: ט, חנוסח השומרוני).

בהשוואה לעברית שבתלמודים ראוי לציין, ששמות כאלו — ולא המקור הפועלי — נוהגים בתרגומים, אף במקראות שאפשר לשייכם לטיפוס א' (שהמקור מבוךד במעמד של ייחוד). כגון שמות ה: כג: 'ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, והצל לא הצלת את עמך'. השומרוני מתרגם: ⁹⁵ 'ואפצי לא אפצית'; ובנוסח אחר: 'ופצוי לא פצית', או לשונות אחרים כיוצא באלו (ופצי, ואפצאי, ופצו), המכוונים לשמות פְּצָאי, פָּצוּ (בשימוש פועלי מצאנו: למפצאה, למפצי [=להציל]), דב' כה: יא).

בנוסח השומרוני של החומש עצמו, במקורו העברי, אין למקור המוחלט צורה לעצמו; אבל מסתמנת מגמה לנהוג בו דין שם — מעין שם-הפעולה שבלשון חכמים. ⁹⁶ כנגד נוסח המסורה 'בְּרַךְ אברכך' (בר' כז: יז; דב' טו: ד), 'ברכת כְּרַךְ' (במ' כג: יא; כד: י), השומרוני גורס birrok, כלומר: בירוך — במשקל שמות

91 העדות הקדומה ביותר שבידי היא גט גירושין ממדבר יהודה, משנת 111(?) לספירה: 'למהי אנת לכול גבר יהודי די תנצבין' (מורכבת, תעודה 19, שר' 6, ושם שו' 18; *DJD* II, עמ' 105) — על-פי העתיד 'יה'.

92 ראה לעיל, סע' ג.

93 טל, המקור, עמ' 206, עומד על עצם ההקבלה. אבל מדבריו עשוי להשתמע שאף הוא תולה את הדמיון בהשפעת העברית.

94 על-פי טל, המקור, עמ' 209.

95 על-פי א' טל, התרגום השומרוני לתורה, תל-אביב תש"ם-תשמ"ב.

96 הדרגמאות שלהלן על-פי עואנ"ש ה, עמ' 157.

הפעולה של בניין פיעל. צורה זו משמשת כנגד המקור הנסמך לנושא: bābirūko — כנגד בְּכַרְכוּ (בר' כח: ו). ואילו בשימוש הפועלי, השומרוני גורס לעולם albarrek — לְבַרְךְ (כגון בר' כז: ל, ועוד). והוא הדין בצירוף וְכָשַׁל מְבַשֵּׁל (שמ' יב: ט): השומרוני גורס biššol (w), כלומר: בישול.⁹⁷ וכן: bittor, הנוסח השומרוני בבר' טו: י (נוסח המסורה: בְּתוֹךְ) — כלומר: ויבתר אותם ביתור.

ומכאן להטעמות בנוסח המסורה.

בידוע שטעמי המקרא אינם משועבדים לכללים של תחביר; אבל אין ספק שהטעמים משקפים מסורת של פיסוק, המבוססת על תפיסה של מבנה המשפט. למשל, במשפט ייחוד, החלק המבוּדָד שבראש המשפט יבוא לעולם במפסיק, כגון: וְקָוְתִי לֹא־הִלְכֵנוּ בְהֵם (יח' ה: ו).⁹⁸

אילו היה בתודעת המסורה, שהמקור המוחלט יכול לעמוד במעמד של ייחוד — כפי שראינו ב'טיפוס א' של לשון התלמודים — ודאי היה המקור מוטעם במפסיק, כשהטעמה כזאת מתבקשת מן ההקשר. והנה אנו רואים שהמסורה אינה משגיחה בתפקידו של המקור המוחלט, ובצד ההטעמה במפסיק⁹⁹ אנו מוצאים גם הטעמה במחבר: וְהִצֵּל לֹא־הִצֵּלְתָּ אֶת־עַמְּךָ (שמ' ה: כג). כלומר: בעלי המסורה ראו בצירוף 'הצל לא-הצלת' יחידת-הטעמה אחת, ומן הסתם גם יחידה תחבירית אחת.

אין לדעת מה נשתמר אצל בעלי המסורה מן התפיסה התחבירית ה"מקורית" של לשון המקרא. הטקסט ה"דומם" אינו שקוף ביותר; המקור הבא לאחר הפועל המפורש — 'והנה ברכת ברכ' (במ' כג: יא), 'למה העברת העֵבִיר¹⁰⁰ את העם הזה את הירדן' (יהו' ז: ז) — יוצר עמו, מן הסתם, יחידה תחבירית אחת; עוד יש לתת את הדעת להבדל בסדר המלים: 'לא-מות תמותו' (בר' ג: ד),¹⁰¹ כנגד: 'והמת לא נמיתך' (שופ' טו: יג).¹⁰² — שוודאי עניין של הטעמה בגו.

היה אומר: הטקסט המסור טרח לייחד את המקור המוחלט מזולתו, על-ידי שטבע לו צורה לעצמו. התרגומים הארץ-ישראליים לא טבעו למקור המוחלט צורה מיוחדת, אבל ייחדו אותו על-ידי שבררו לו צורה שמנית. לא הטקסט המסור אף לא התרגומים טרחו למסור הבחנות לפי טיב ההטעמה.

ח. 'לשון חכמים א' ו'לשון חכמים ב'

הצירוף של מקור ופועל מפורש בתורה-שבעל-פה מתועד לראשונה, כאמור, בספרות האמוראים. לשון האמוראים ('לשון חכמים ב' — לפי המינוח המקובל היום) מוחזקת

97 דוק: בלשון המקרא אין מקור מוחלט מצטרף עם הבינוני. ראה דברי ה"כותב" בפירוש הראב"ע לפסוק. בידי רק שתי דוגמאות: 'הטוב טוב אתה' (שופ' יא: כה); 'אמרים אמור' (יר' כג: ז).

98 חוץ ממשפטים קצרים מאוד; והיא מר-לה (איכה א: ד).

99 כגון: והועיל לא-יועילו לעם-הזה (ירמ' כג: לב).

100 מקור נסמך (1).

101 'טיפוס ב' — גולדנברג, מקור טאטולוגי, סע' 32, עמ' 68.

102 'טיפוס א' — שם, סע' 28, עמ' 66.

"לשון ספרותית", מעין מאובן ששרד לאחר הסתלקותה של הלשון החיה של התנאים (היא 'לשון חכמים א'). מן הסתם נכונה ההנחה, שהעברית לא מתה מיתה חטופה; הכול מודים ב"איים" שהמשיכו להתקיים, בעיקר בדרום. אבל כל שינוי שנשתנתה העברית בזמן האמוראים — הרי הוא בחזקת שאילה: או מן המקרא, או מן הארמית (המקומית, כמובן).¹⁰³

מה נעשה, ומצאנו היערכות תחבירית שלמה, סדירה, שיש בה התניות מורפולוגיות על-פי טיפוסי הטעמה, ואפילו קווי-ייחוד דיאלקטאליים — שאין לה אחות לא במקרא ולא בארמית הארץ-ישראלית? תופעה כזאת אי-אפשר שתצמח אלא על קרקע של לשון חיה.

ולהיעדר התופעה ב'לשון חכמים א'. כידוע, נחלקו ר' עקיבא ור' ישמעאל בפירוש הצירוף של מקור ופועל מפורש במקרא. בספרי במדבר קיב (הורוביץ 121) נדרש הלשון "הכרת תכרת" שבבמ' טו: לא:¹⁰⁴

'הכרת' בעולם הזה, 'תכרת' בעולם הבא — דב' ר' עקיבא; א' לו ישמעאל: לפי שהוא או' 'תכרת'¹⁰⁵ הנפש ההיא, שומע אני בשלוש כריתות, בשלוש-ה> עולמות? ! מה ת"ל 'הכרת תכרת'? דיברה תורה לשון בני אדם.

בשם 'לשון בני אדם' נקראה בכמה מקומות הלשון המדוברת בימי רבותינו, בניגוד ל'לשון מקרא'.¹⁰⁶ כשאמר ר' ישמעאל, שבפסוק 'הכרת תכרת' תפסה התורה לשון בני אדם, שמא רמז רמז לנו, שהילכה בימיו — אפשר במחתרת — מין לשון דיבור, שהיה משמש בה צירוף של מקור ופועל מפורש. ושם זוהי הלשון המבצבצת ועולה כבר בנוסח הברייתות שבתלמודים.

103 י' קוטשר, 'מבעיות המילונות של לשון חז"ל', בתוך: ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, א, רמת-גן תשל"ב, סע' 60, עמ' 57.

104 ראה בנרודי סע' קצו, עמ' 506.

105 בהמשך, בפעם שלישית.

106 ראה, למשל, ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, למלה 'תירוש' (תוספתא נדרים ד, ג).